

Nationalisme en ijdelheid

Bina Ayar

Sinds een jaar of tien geniet het verschijnsel nationalisme een toegenomen belangstelling van de kant van historici en beoefenaren van de sociale wetenschappen. Vragen als: 'Wat is nationalisme?' en 'Waar liggen de wortels van nationalisme?' leiden tot hevige discussies. Wat vaststaat, is dat nationalisme geen eenduidig verschijnsel is, wat het definiëren ervan aanzienlijk bemoeilijkt. Afhankelijk van de verschillende opvattingen over natievorming zijn er verschillende definities van begrippen als 'natie' en 'nationalisme' in omloop.

Liah Greenfeld, historisch sociologe, hanteert in haar boek *Nationalism. Five roads to modernity* een beschrijvende definitie van nationalisme: 'Nationalism locates the source of individual identity within a "people" which is seen as the bearer of sovereignty, the central object of loyalty, and the basis of collective solidarity.'¹

De specifieke vragen die het boek *Nationalism* stelt, zijn: Hoe ontstond nationalisme?; Waarom en op welke manier veranderde het karakter van nationalisme? en hoe en waarom werden verschillende vormen van nationale identiteit en bewustzijn onderdeel van institutionele praktijken, cultuurpatronen en creëerden zij de sociale en politieke structuren van de samenlevingen die zich als 'naties' definiëren?

Nationalisme ontstaat, in de visie van Greenfeld, in de eerste plaats als een ideologie, met als kern de idee van 'de natie'. Net als bij het woord 'nationalisme' verschilt de betekenis van het woord 'natie' per plaats en tijd. Het woord 'natio' of 'nation' is afgeleid van het Latijnse *nascor* wat zoveel betekent als 'ik ben geboren'. Lange tijd werd het Latijnse woord *natio*, evenals het Griekse woord *ta ethne* en het Hebreeuwse woord *amamim*, gebruikt om een groep buitenlanders aan te duiden die verenigd waren door hun plaats van herkomst. In het oude Rome ging het in de praktijk om een groep buitenlanders met een lagere status dan die van de Romeinse burgers, en had het woord daarom een negatieve connotatie.

Toen het woord 'natio' in de Vroege Middeleeuwen op groepen van buitenlandse studenten van toepassing werd, verloor het zijn negatieve connotatie en ging het een gemeenschap van opinie en streven betekenen. Als zodanig werd het begrip vanaf de dertiende eeuw gebruikt om vertegenwoordigers van kerkelijke gemeenschappen aan te duiden. Toen dat eenmaal gebruikelijk was geworden, werd het woord gebruikt ter aanduiding van vertegenwoordigers van een culturele en politieke autoriteit of een culturele, politieke en sociale *elite*, waarbij het woord 'elite' niet voor niets schuin gedrukt staat, zoals zal blijken.²

Net als de betekenis van 'natio' wordt de ontwikkeling van nationalisme steeds bepaald door de omstandigheden, maar geconceptualiseerd, geïnterpreteerd en gedefinieerd, oriënteert het ook handelingen. Er is een voortdurende interactie tussen de definitie van de eigen natie en de structurele

bepkeringen, waarbij zucht naar status steeds de belangrijkste sociale drijfveer vormt.

Structuur

Nationalism begint in de zestiende eeuw in Engeland en eindigt in negentiende-eeuws Amerika. Daartussen worden achttiende-eeuws Frankrijk behandeld, Rusland in de tweede helft van de achttiende eeuw en Duitsland in de late achttiende en vroeg-negentiende eeuw. Deze perioden zijn volgens Greenfeld cruciaal voor de evolutie van nationale identiteit in de respectievelijke landen.

De vraag waar de wortels van nationalisme liggen, raakt de kern van het debat rond nationalisme. Anders dan de meeste historici en sociologen plaatst Greenfeld, zoals de titel van haar boek al suggereert, nationalisme vóór modernisering.³ Nationalisme als ideologie creëert (door het creëren van een bepaalde ethiek) een (specifieke) weg naar modernisering. Bij het bespreken en analyseren van de verschillende vormen van nationalisme ligt de nadruk steeds op de culturele context waarin nationalisme verschijnt. Toch wijkt Greenfeld in zoverre af van de culturele interpretatie van het natieconcept dat zij niet gelooft in 'objectieve criteria' die naties helpen definiëren. Naties zijn in meer of mindere mate belichamingen van ideologieën, welke niet samen hoeven te vallen met specifieke (taal- of etnische) gemeenschappen.

Ressentiment

Greenfeld hecht grote waarde aan de semantologie van de term 'natie'. In het begin van de zestiende eeuw onderging het woord 'natio' een belangrijke semantische verandering. Betekende het woord aanvankelijk 'elite', nu werd het in Engeland van toepassing op de bevolking van het land en werd het al snel een synoniem voor 'volk' of 'people': 'This semantic transformation signaled the emergence of the first nation in the world, in the sense in which the word is understood today, and launched the era of nationalism.'⁴

Hier was een belangrijke mentaliteitsverandering aan voorafgegaan: alle leden van het volk moesten zich immers kunnen identificeren met 'the people'. Omdat nationale identiteit in haar moderne betekenis 'people' betekent, hetgeen correspondeert met de betekenis van 'nation' (elite), neemt elk lid van de natie deel aan de elitaire en prestigieuze kwaliteit van de natie. Dit principe (verheffing van het volk tot natie) ligt aan de basis van alle nationalisme. Afgezien van dit primaire principe delen de verschillende vormen van nationalisme weinig met elkaar, omdat de termen 'people', 'natie' en 'nationaliteit' op verschillende manieren zijn gedefinieerd en de criteria op grond waarvan men deel mag uitmaken van de natie verschillen per natie.

The multiformity which results is the source of the conceptually evasive, protean nature of nationalism and the cause of the

perennial frustration of its students, vainly trying to define it with the help of one or another 'objective' factor, all of which are rendered relevant to the problem only if the national principle happens to be applied to them.⁵

Greenfeld onderscheidt, binnen de rijke verscheidenheid aan naties en nationalisme, twee typen nationalisme: het 'individualistic-libertarian' nationalisme en het 'collectivistic-authoritarian' nationalisme. Het onderscheid tussen deze twee typen is voor een belangrijk deel gebaseerd op de verschillende interpretaties van soevereiniteit en (dus) op de verschillende relaties tussen nationalisme en democratie. Het individualistisch nationalisme berust op het principe dat het volk, de som van alle individuen, soeverein is. In de collectivistische variant wordt de volks-soevereiniteit onderworpen aan de soevereiniteit van de natie. Het individualistisch nationalisme verrees volgens Greenfeld in zestiende-eeuws Engeland en werd in de negentiende eeuw opgepakt en verder uitgewerkt door Amerika. Het tweede type nationalisme is het resultaat van de transformatie van het eerste type nadat het door de Russische adel in de achttiende eeuw en de Duitse intellectuelen in de negentiende eeuw ingevoerd was. (Frankrijk heeft met zijn 'three identities' iets van beide typen).

Voorwaarde voor import van een nationale identiteit is dat het in het belang van de een of andere groep is, en dat het bovendien wordt voorafgegaan door ontevredenheid met een traditionele identiteit. Deze laatste is inconsistent met de nieuwe of veranderende realiteit in de wereld van de actoren. Een identiteitscrisis kan meerdere oorzaken hebben, maar manifesteert zich meestal als een toestand van anomie, die de vorm van status-onzekerheid kan aannemen, gekoppeld aan angst en onzekerheid. De aard van de nieuwe (nationale) identiteit wordt mede bepaald door de veranderingen voorafgaand aan de introductie van dat nationalisme, en het effect (frustratie, ambitie, belang) dat deze veranderingen hadden op de betrokken actoren. Deze structurele (verandering van positie) en culturele (ontevredenheid met de oude, overbodig geworden identiteit) factoren gingen gepaard met een psychische factor die er voor zorgde dat de (geïmporteerde) nationale identiteit een geheel ander karakter kreeg dan de identiteit van de 'modelnatie'. Aanvankelijk werd de 'modelnatie' als superieur beschouwd en tot ideaal verheven. De reële ongelijkheid tussen het subject (in dit geval de importerende groep) en het object van afgunst en het geloof in de fundamentele gelijkheid tussen object en subject zorgde voor een inconsistentie die onverdraaglijk was. De psychische toestand die hieruit volgt, noemt Greenfeld 'ressentiment'. Ressentiment (de rode draad in het boek van Greenfeld) is een term geïntroduceerd door Friedrich Nietzsche en uitgewerkt door Max Scheler. Ressentiment is ambivalent en komt voort uit onderdrukte gevoelens van haat, afgunst en de onmogelijkheid deze gevoelens te bevredigen. Het 'creatieve' resultaat van ressentiment is een transformatie van waarden. De aan de oorspronkelijk als hoger beschouwde waarden tegengestelde waarden worden nu de hoogste waarden. Toch blijft dit nieuwe systeem van waarden in essentie een reactie op de waarden van anderen: 'It is due to this that philosophies of ressentiment are

characterized by the quality of "transparency": it is always possible to see behind them the values they disclaim.⁶

Ondanks de verschillende karakters en typen nationalisme was het verrijzen van nationalisme overall gerelateerd aan preoccupatie met status.

It would be a strong statement, but no overstatement, to say that the world in which we live was brought into being by vanity. The role of vanity (or desire for status) in social transformation has been largely underestimated, and greed or will to power are commonly regarded as its mainsprings. In all the five cases in this book, however, the emergence of nationalism was related to preoccupation with status.⁷

Nationale identiteit

Greenfeld plaatst haar werk in de traditie van sociologisch onderzoek dat probeert de aard en het ontstaan van de moderne samenleving te begrijpen. Ze laat zich daarbij inspireren door wat zij 'proto-sociologen' noemt (Karl Marx, Alexis de Toqueville) en de 'founding fathers' van de sociologie: Ferdinand Toennies, Emile Durkheim, en met name Max Weber. Greenfelds prioriteit ligt bij het bestuderen van motieven van de betrokken actoren, want zowel ideeën als structuren zijn geoperationaliseerd in de mens. Het boek gaat hoofdzakelijk over ideeën- en cultuurgeschiedenis. Nationale identiteit is daarom een sleutelwoord in het bestuderen van nationalisme. Een natie zonder nationale identiteit is geen natie, volgens Greenfeld. Elke identiteit impliceert een bepaald (zelf)beeld. De drager van de identiteit handelt en wordt geacht te handelen conform het beeld. Verandering van een collectieve identiteit wordt dan ook altijd voorafgegaan door een verandering van perceptie van de maatschappelijke orde. Deze kan ingegeven zijn door het feit dat er inderdaad structurele (dat wil zeggen maatschappelijke) veranderingen plaatsvinden, maar ook door incidentele gebeurtenissen (een oorlog of een epidemie) of in sommige zeldzame gevallen door het aan de macht komen van een bepaald politiek heerser. Het veranderde beeld van de betrokkenen kan volgens Greenfeld echter ook ingegeven zijn door de wens tot verandering van de sociale orde, hetgeen hen motiveert tot bepaalde handelingen die structuren geleidelijk kunnen veranderen.⁸ Ondanks deze gefundeerde, algemene opmerkingen over nationale identiteit, schrijft Greenfeld dat nationale identiteit specifiek is en zich daarom niet laat verklaren in termen van andere collectieve identiteiten.

Nationalism being defined as a specific conceptual perspective, it is evident that to understand national identity one must explain how this perspective (the fundamental idea of the nation and its various interpretations) emerged.⁹

Het uiteindelijke doel van Greenfeld is dan ook niet te verklaren wat nationalisme is, maar, ambitieuzer: 'to understand the world in which we live.'¹⁰ En die wereld is niet te begrijpen zonder eerst de verschillende vormen van nationalisme te begrijpen.

De uitvinders van nationalisme

De geboorte van Engeland was niet zomaar de geboorte van een natie, maar de geboorte van naties. Het Engelse idee van de natie zoals dat in de zestiende eeuw opkwam, was doordrenkt met humanisme en democratie. 'Nation' betekende een gemeenschap van vrije en gelijke individuen. Deze humanistische notie van natie berust op een aantal premissen. De belangrijkste daarvan is het uitgangspunt dat de mens een actief rationeel wezen is. Rationaliteit, het vermogen om verstandige keuzes te maken, is de basis voor burgerlijke vrijheid. Bovendien verschillen individuen (zolang ze tot de mensen gerekend worden) in dit opzicht niet van elkaar en moeten ze daarom gelijke rechten genieten als het gaat om participatie in collectieve beslissingen.¹¹ Het belangrijkste criterium voor lidmaatschap in een dergelijke natie wordt dan humaniteit, waarmee nationalisme de connotatie van patriottisme krijgt.

The association of such a community with particular geo-political boundaries was secondary. The love of nation - national patriotism or nationalism - in this framework meant first and foremost a principled individualism, a commitment to one's own and others people's human rights. And so while the exaltation of the nation would everywhere be the exaltation of oneself, in the English case it was the exaltation of oneself as a human being - a free rational individual - and therefore the exaltation of human dignity, humanity in general.¹²

Een samenloop van omstandigheden zorgde ervoor dat deze mooie ideeën gehandhaafd en verspreid konden worden, vooral toen in 1600 het parlement deze taal overnam. De specifieke omstandigheden die dit alles mogelijk maakten, waren een verandering van de sociale hiërarchie en de daaraan verbonden toegenomen sociale mobiliteit, het karakter van de Tudor-regeringen en de protestantse reformatie.

Engeland onderging in de zestiende eeuw een belangrijke sociale transformatie. Door het verdwijnen van de oude aristocratie kreeg de ambtelijke elite de kans om te stijgen. Tegelijkertijd werd de geestelijkheid uit sleutelfuncties verwijderd, zodat de kroon afhankelijk werd van de diensten van universitair geschoolde leken. De lieden die al snel de nieuwe aristocratie zouden gaan vormen, waren meestal afkomstig uit de lage adel of nog lagere standen. De nieuwe aristocratie voelde zich met name aangetrokken tot het soort nationalisme dat van elke Engelsman een edelman maakte. Zij had echter evengoed terug kunnen vallen op de aloude ideologie van blauw bloed. Het is

niet te achterhalen waarom zij in plaats hiervan 'nationalisme verzon', maar volgens Greenfeld is dat hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven aan het toeval.¹³ Het idee van de natie vond ook aanhang onder de (door de 'enclosure'-beweging) groeiende adel en de groeiende klasse van vrije beroepen, die tezamen de middenklasse vormden. De feitelijke gelijkheid tussen al deze groepen, evenals het streven van de leden van de groepen naar meer macht en zeggenschap in het politieke proces werd gerechtvaardigd door nationalisme. Een belangrijke bijkomstigheid was de trots die de nieuwe nationale identiteit teweegbracht:

It made them proud of their station in life whatever it was. For they were first and foremost Englishmen, and confident in the possibility of higher achievements, for being Englishmen gave them the right to be whatever they wished.¹⁴

De reformatie of de breuk met Rome maakte de ontwikkeling van een afzonderlijke identiteit mogelijk. Het protestantisme voorzag het nationalisme tevens van een vocabulaire, gebaseerd op de teksten van het Oude Testament. Religie was in deze tijd nog altijd de beste sanctionering van nationalisme en het protestantisme was zeer goed in staat deze sanctionering te bieden, aangezien het grote waarde hechtte aan de individuele bestudering van de bijbel. Lezen werd een religieuze deugd, met als gevolg dat meer mensen de bijbel gingen en leerden lezen, maar ook dat 'de gewone man' hierdoor een nieuw gevoel van individuele waardigheid kreeg. En individuele waardigheid lag aan de basis van de Engelse nationale identiteit.

Oorlog en revolutie

De Tudor-regeringen moedigden de ontwikkeling van nationaal bewustzijn aan, met de uitzondering van Queen Mary, die van huis uit katholiek was. Haar contra-reformatorische (en dus anti-nationale) politiek bracht de monarchie in conflict met twee groepen. De eerste groep bestond uit universitair geschoolde en beter gesitueerde mensen die dankzij de herdefiniëring van aristocratie daar deel van uit maakten. De tweede groep was het gewone volk dat de martelaren zou leveren. De eerste groep die na de dood van Queen Mary het intellectuele leiderschap op zich zou nemen, voerde gedurende de korte regeringsperiode van Mary, een ideologische strijd tegen Marys regime, waarbinnen de identiteit van Engeland als protestantse natie benadrukt werd. Bovendien werden bepaalde implicaties van het nationalisme voor het eerst geformuleerd. Het Engelse idee van de natie impliceerde dat politiek niet het patrimonium van de monarchie kon zijn, maar door een gemeenschap van gelijke individuen bedreven diende te worden.¹⁵ De ont koppeling van natie en monarchie werd tijdens de regeringen van de Stuarts voortgezet. De Stuarts waren, in de woorden van Greenfeld, zo stom om op de goddelijke rechten van de koning te staan, dit tot grote woede van de in het sterker geworden

parlement vertegenwoordigde groepen. Gevolg was dat de liberale, democratische en republikeinse betekenis van nationaliteit versterkt werd.¹⁶

Het protest nam een religieuze vorm aan (de Puriteinse opstand), Greenfeld schrijft:

The Puritan state of mind, however was but a logical development of the national consciousness which was growing stronger each day and outgrowing the complacently monarchical clothes that had served it so well in the earlier years.¹⁷

De Engelse burgeroorlog was volgens Greenfeld in wezen een conflict tussen kroon en natie. De revolutie maakte duidelijk dat nationalisme over het recht van participatie ging en niet over monarchie of religie.

These two earlier indispensable allies [religie en monarchie] were temporarily abandoned. Kingship was abolished, while religion was reinterpreted in such a way as to lose most of its specifically religious significance. As before, it was identified with the national cause, but while earlier it was the association with religion which legitimated nationalism, now it was the association with nationalism which made religion meaningful.¹⁸

Na de burgeroorlog was de natie als het primaire object van loyaliteit een vanzelfsprekend feit geworden.¹⁹

Skelet

Nationalism is een van de betere werken die over het thema nationalisme verschenen zijn. Het biedt een enorm theoretisch inzicht en geeft een interessant overzicht van vijf eeuwen nationalisme.

Greenfeld voert ons in *Nationalism* terug naar de 'roots' van een complex historisch fenomeen en daarmee naar de fundamenteën van de moderne wereld. Ze schrijft over het resultaat hiervan: 'This bare-bones outline should be regarded as but the skeleton of a very complex story, which can be observed in such stark nakedness only when stripped of the historical flesh that covered it.'²⁰ Het resultaat is een boeiende, opwindende verhandeling over ideeën en ideologieën, cultuur, het ontstaan van 'nationalismes' en ressentiment. Het antwoord op haar laatste hoofdvraag echter - hoe en waarom werden verschillende vormen van nationale identiteit en bewustzijn onderdeel van institutionele praktijken, cultuurpatronen en creëerden zij de sociale en politieke structuren van de samenlevingen die zich als naties definiëren - komt niet of nauwelijks aan de orde. Wel schrijft Greenfeld hierover in haar conclusie:

The internal political structures of different nations reflect the original definitions of nationality in them, specifically whether it is defined as individualistic or collectivistic, and as civic or ethnic. The former definition gives rise to democratic liberal societies, others to various forms and degrees of authoritarianism. (...) The reification of the nation in the framework of collectivistic nationalism increases the susceptibility of a nation to resentment. Resentment not only makes a nation more aggressive, but represents an unusually powerful stimulant of national sentiment and collective action, which makes it easier to mobilize collectivistic nations for aggressive warfare, than to mobilize individualistic nations, in which national commitment is normally dependent on rational calculations.²¹

Het is jammer dat Greenfeld niet toelicht wat zij precies onder 'aggressive warfare' verstaat, maar voor zover ik weet is nog nooit een oorlog, agressief of niet, uitgebleven omdat regeringen hun rationele burgers niet zouden kunnen mobiliseren tot actie.

De structuur van *Nationalism* is origineel maar bemoeilijkt het trekken van vergelijkingen en conclusies over het karakter van de besproken vormen van nationalisme. Was Engeland in de achttiende eeuw niet net zo 'francofoob' als Frankrijk in de achttiende eeuw 'anglofoob'? Duitsland, dat in de negentiende eeuw behandeld wordt, krijgt alle antisemitisme, racisme en autoritarisme toegeschreven. Helaas waren deze eigenschappen in die periode niet exclusief Duits. Antisemitisme bijvoorbeeld, was in Frankrijk net zo duidelijk (of misschien zelfs duidelijker) aanwezig als in Duitsland. Greenfeld die zich hier terdege van bewust is, schrijft in haar inleiding:

I treated such 'international' traditions [ook antisemitisme] as singular features of particular nationalisms, first if as a result of importation a tradition was not significantly modified (for example science) or if the modified tradition (for example English romanticism), in distinction from the original one, did not profoundly affect the character of modern society in general. And second if while it shaped and was reflected in the nature of a particular nationalism, a tradition, even though present, in other cases failed to have such a formative influence.²²

Antisemitisme (en romantiek) had dus een vormende invloed op het Duits nationalisme (de Jood tegenover de Duitser). De tegenhanger van antisemitisme in Engeland en Frankrijk was in dit opzicht misschien wel wat Edward Said *orientalism* noemt. De betekenis van dit begrip is niet eenduidig. Het is onder andere een denkraam en een houding ten aanzien van de 'oriënt'²³ met als uitgangspunt het primaire verschil tussen Oost en West. Volgens Said vertoont *orientalism* gelijkenissen met antisemitisme en heeft het wel degelijk

een rol gespeeld in het definiëren van het Europees, en met name Engels en Frans, nationalisme.

Duitsland

Nationalisme was in Duitsland de creatie, of beter gezegd de import, van een van de groepen die het slachtoffer van status-inconsistentie geworden waren. De Duitse middenklasse-intellectuelen waren een creatie van de Duitse universiteiten. Ondanks de stijgende status van deze niet-aristocratische intellectuelen werd hen de toegang tot de rangen van de aristocratie ontzegd en ondergingen zij de vernedering van armoede en werkloosheid. De Verlichting, waartoe deze intellectuelen zich bijzonder aangetrokken voelden, leidde niet tot de prestige waar zij zo hevig naar verlangden. Reden hiervoor was dat het aanbod van intellect groter was dan de vraag ernaar. Frustratie leidde ertoe dat sommige intellectuelen zich uiteindelijk zouden afzetten tegen het concept van 'de verlichte maatschappij'. Desondanks bleven ze het produkt van de Verlichting en daarom betekende hun patriotisme in eerste instantie liefde voor vrijheid en gelijkheid, zoals in Engeland en Frankrijk, en stonden zij kritisch ten aanzien van Duitsland. Dit was een goede voedingsbodem voor ressentiment, aangezien de modelnaties in dit opzicht verreweg superieur waren, en de Duitse omstandigheden het niet toelieten een dergelijke verlichte maatschappij op eigen bodem te creëren.²⁴

Toch zou het idee van nationalisme in Duitsland niet een grote aantrekkingskracht hebben tot het moment waarop het Franse leger voor de deur zou staan. Op dat moment onderging het idee van natie in Duitsland haar belangrijke transformatie. Een transformatie die zou leiden tot een collectivistisch natiebegrip, waarbinnen etniciteit het belangrijkste criterium werd voor het behoren tot de natie. De Duitse intellectuelen voelden zich volgens Greenfeld zo aangetrokken tot de collectivistische natie omdat zij zo op gelijke voet kwamen met de aristocratie waartoe ze zo graag wilden behoren.

Romantiek

Al in de achttiende eeuw leidden de frustraties en angsten die de Verlichting voor Duitse intellectuelen bracht tot de tegengestelde beweging van de Romantiek. De Romantiek was behalve een stroming in de literatuur, beeldende kunst en muziek, ook een stroming in het denken. Zij zette zich af tegen de rede, die zo centraal stond in de Verlichting. Zij greep terug op (inheems) beschikbare culturele bronnen en werd daarom ook weleens 'a kind of artistic and intellectual Pietism' genoemd.²⁵ Romantici benadrukten de emotionele kant van religie (emoties namen in het piëtisme reeds een centrale plaats in), en behielden tegelijkertijd hun verlicht antidogmatisme. De volgende stap werd het verheffen van emotie (maar ook kunst en muziek) tot religie.²⁶ Emotie (tegengesteld aan rede) werd een van de belangrijkste kenmerken van de

Romantiek. Het ging de romantici niet eens meer om een bepaald gevoel maar om de intensiteit ervan, met als gevolg dat pijn een van de belangrijke thema's werd in de Romantiek.²⁷

Autoritarisme

In de sociale leer van de Romantiek zijn de autoritaire trekjes van de stroming duidelijker aanwezig dan in de kunst. In hun verlangen naar status en acceptatie beginnen romantici hier staatsleiders te bezingen en worden politieke leiders kunstenaars genoemd.²⁸ Het ideaal is totale onderwerping aan de staat. Romantici waren voortdurend op zoek naar de ideale maatschappij, al werd deze nooit precies beschreven of gelokaliseerd.

Toen de Franse troepen Duitsland binnenvielen, ontstond een alliantie tussen intellectuelen en het establishment. Deze alliantie duurde niet erg lang (een kleine tien jaar), maar lang genoeg voor de intellectuelen om een nationale identiteit voor Duitsland te creëren. Niet alleen beïnvloedde de Romantiek het Duitse Nationalisme. De Romantiek werd nu op haar beurt ook beïnvloed door het nationalisme.

It [nationalisme] broke the narrow circle of personal life and purely expressive agitation, which had constrained the expressions of the revolutionary inclinations of the romantic spirit to futile rage about itself, and opened for it a room for activity, the one that Lenz had so fervently hoped for before he went mad. In this room the spirit was let loose.²⁹

De alliantie met nationalisme leek het mogelijk te maken romantische dromen (dood, verwonden, pijn, glorieuze oorlog) te verwezenlijken. Het feit dat de oorlog tegen Frankrijk de eerste uiting van Duits ('romantisch') nationalisme was, verklaart volgens Greenfeld waarom het Duits nationalisme onmiddellijk de meest gewelddadige en xenofobe variant van het verschijnsel was.³⁰

Het gedeelte over Duitsland is een van de interessantste stukken (samen met het gedeelte over Amerika) uit *Nationalism*. De onderliggende stelling is dat er een symbiotische relatie bestaat tussen Romantiek en marxisme enerzijds en Romantiek en nationaal-socialisme anderzijds. De stelling dat zonder Romantiek (het verschijnsel) Hitler niet had kunnen bestaan is misschien wel te verdedigen, maar mijns inziens niet erg origineel.³¹ Het voornaamste bezwaar tegen Greenfelds visie op de relatie tussen piëtisme, Romantiek, nationalisme, marxisme en nationaal-socialisme, is dat het zo duidelijk vanwege het nationaal-socialisme en Hitler de geschiedenis van Duits nationalisme achterstevoren schrijft. De titel van het hoofdstuk: 'The final solution of infinite longing: Germany', hoe poëtisch ook, doet al vermoeden dat Romantiek onvermijdelijk zou leiden tot de Holocaust. Het hoofdstuk eindigt net zo poëtisch en noodlottig:

Whether marxists, the preachers of communist internationalism or anti-semites, the prophets of national-socialism, they came from the same stock, still that of Pietist and Romantics; they were driven by ressentiment and hatred of the west. Both were faithfully pursuing the national dream - the Blue flower - looking for it one on the right side of the road, the other on the left. When they found it it appears, both discovered that its color was red.³²

Tegenover Duitsland als collectivistische natie met etnisch nationalisme schitteren de individualistische naties Engeland en Amerika, waarbij men de indruk krijgt dat deze landen, democratisch ontstaan, alleen nog democratisch konden worden.

De ander

Waar in alle vijf de besproken naties 'de ander' een belangrijke rol speelt, lijkt dat voor Engeland toch betrekkelijk weinig het geval. Frankrijk, Duitsland en Rusland hebben 'de ander' nodig om eerst tegen op te kijken en zich er daarna tegen af te zetten, en Amerika streeft 'de ander' voorbij.³³ In alle gevallen is men voor het verkrijgen van status aangewezen op 'de ander'.

Het specifieke Engelse idee van de natie sluit in principe niets uit, omdat menselijkheid het belangrijkste criterium vormt voor het deel uitmaken van de natie. Toch zijn identiteiten tot nu toe, en misschien wel per definitie, zowel omvattend als uitsluitend,³⁴ en nationale identiteiten zijn dat zeker. Zoals Hobsbawm schrijft: '...there is no more effective way of bonding together the disparate sections of restless peoples than to unite them against outsiders.'³⁵

Linda Colley legt in haar boek *Britons. Forging the nation 1707-1837* grote nadruk op het feit dat de Britse identiteit voor een belangrijk deel gevormd is door een anti-identiteit.

Britons begint in 1707, het jaar waarin het Parlement van Westminster de 'Act of Union' aanneemt, welke Schotland bij Engeland en Wales voegt, en eindigt in 1837 met de aanvang van het Victoriaanse tijdperk. Anders dan Greenfeld kijkt Colley naar nationalisme vanuit het perspectief van het volk. Bovendien besteedt Colley bijzonder weinig aandacht aan het belang van het *discours* voor het ontstaan van een bepaalde nationale identiteit. Zij betoogt dat vooral de manier waarop het Brits nationalisme, door allerlei omstandigheden, vorm kreeg, van belang was voor het karakter van de Britse identiteit.³⁶

Oorlog speelde volgens Colley een belangrijke rol in het ontstaan van het Brits nationalisme. De vele oorlogen die in de door haar behandelde periode met het katholieke Frankrijk gevoerd werden, zorgden samen met het protestantisme er voor dat in Groot-Brittannië een gemeenschappelijke identiteit kon ontstaan. Dit gegeven leidt ertoe dat Colley, anders dan Greenfeld,

minder overtuigd is van het humanistische karakter van de Britse natie. Ze schrijft:

For most of their early modern and modern history, they [Britten] have had more contact with more parts of the world than any other nation. It is just that this contact has regularly taken the form of aggressive military and commercial enterprise. As I have said and as I shall continue to argue, this is a culture used to fighting and has largely defined itself through fighting. (...) Perhaps someone who is part Welsh, part English, Transatlantic in lifestyle and European in choice - as well as British - [Linda Colley] may be allowed to express the hope that if Britishness survives (and it may not), it will in the future find a more pragmatic and more generous form.³⁷

Groot-Brittanië kon haar militaire overwinningen echter zonder al te veel burgerslachtoffers behalen. Hierdoor was het in staat zich op de niet-materiële aspecten van de strijd te concentreren. Frankrijk speelde ook een cruciale rol in het definiëren van de Britse nationale identiteit. Britten geloofden niet te zijn wat Fransen in hun ogen wel waren: oppervlakkig, militaristisch, decadent en onvrij. Bovendien werd de Britse identiteit als superieur beschouwd.³⁸

Groot-Brittanië bleef ondanks de 'Act of Union' een divers land. Engeland, Wales en Schotland bleven in taalkundig en cultureel opzicht van elkaar verschillen. Dankzij een verbeterde communicatie, groeiende handel en een gemeenschappelijke vijand kon zich desondanks een soort 'supra-nationale' identiteit ontwikkelen.³⁹ Omdat protestantisme een van de belangrijke peilers was van de Britse identiteit, zou er voor Ierland geen plaats zijn in het Britse koninkrijk.⁴⁰ Ierland werd als een kolonie behandeld, maar ook Britse katholieken hoorden niet bij Groot-Brittanië. Zij werden dan ook zwaar gediscrimineerd bij de wet wanneer het ging om toegang tot onderwijs, staatsambten, recht op bezit en vrijheid van geloofsuiting. Intolerantie ten aanzien van katholieken verdween volgens Colley niet met de toename van rationalisme en alfabetisme.⁴¹ (Al werd de hoog opgeleide en politieke elite wél toleranter.)

Na de achttiende eeuw zou de functie die Frankrijk voor de Britse identiteit vervulde, overgenomen worden door de koloniën.

Well into the twentieth century, contact with and dominion over manifestly alien people nourished Britons' sense of superior difference. They would contrast their law, their treatment of women, their wealth, power, political stability and religion with societies they only imperfectly understood but usually perceived as inferior.⁴²

Britons handelt niet over vijf eeuwen naties en nationalisme. Desondanks, of misschien dankzij, de verschillen is het handig om deze twee boeken naast

elkaar te lezen, al is het alleen maar om twee verschillende visies en benaderingen in werking te zien.

Het einde van nationalisme?

Lange tijd dachten liberalen en marxisten dat nationalisme (als concurrerende ideologie), spoedig zijn beste tijd gehad zou hebben. Marxisten dachten dat het socialisme uiteindelijk zou overwinnen, en al was nationalisme ooit als een liberale ideologie begonnen, na de tweede wereldoorlog leek 'liberaal nationalisme' een contradictio in terminis. Liberalen zagen nationalisme als een primitieve, irrationele kracht waar zij zich boven verheven voelden. Michael Ignatieff merkt in *The New Republic* echter terecht het volgende op:

Nationalism looks like an atavism only if one lives to use Isaiah Berlin's phrase in a 'sated nation', that is in one of the small numbers of nations with a state of their own, recognized borders, and no suffering minority beyond their territory (...) Everywhere else, the classic nationalist contents and demands - for a state, for an end to imperial rule, for the return of 'lost' territories or 'lost' peoples to the national homeland - remain as burning and as actual as ever.⁴³

Inmiddels is afgerekend met een aantal mythes rond nationalisme. We weten nu dat naties niet zo oud zijn als de geschiedenis zelf, zoals Walter Bagehot in de negentiende eeuw schreef.⁴⁴ Noch zijn naties homogene gemeenschappen van mensen die dezelfde taal spreken, aan elkaar verwant zijn of dezelfde religie delen. De vraag wat naties en nationalisme wel zijn, blijft desondanks moeilijk te beantwoorden. Nationalisme kan niet opgevat worden als enkel een politiek 'fabrikaat', want dat zou te veel uitsluiten. Nationalisme als ideologie beschouwen, onderschat de macht van de staat. Bovendien zijn de vele vormen van nationalisme verschillend terwijl zij tegelijkertijd ook iets met elkaar gemeen hebben. Nationalisme is een ongrijpbaar fenomeen, maar lijkt vaak (weer) een belangrijke rol te spelen. Misschien dat daarom de belangstelling voor nationalisme van de kant van historici en sociale wetenschappers het afgelopen decennium zo enorm is toegenomen.

Voor Hobsbawm is die belangstelling een teken dat naties en nationalisme niet meer de kracht hebben die zij in de negentiende eeuw hadden.⁴⁵ In de visie van Hobsbawm had nationalisme toen een politieke functie, terwijl nationalisme nú eerder een negatieve beweging is, een reactie op het niet-nationalistische en niet-etnische principe van staatsvorming in de twintigste eeuw.

Indeed it may be argued that the current wave of ethnic or mini-ethnic agitation is a response to the overwhelmingly non-ethnic and non-nationalistic principles of state formation in the greater

part of the twentieth-century world. However this does not mean that such ethnic reactions provide in any sense an alternative principle for the political restructuring of the world in the twenty-first century.⁴⁶

Bovendien zou de natie een aantal van haar functies aan het verliezen zijn. Zo zou de natie als afgebakende economische eenheid geen betekenis meer hebben in een mondialiserende economie. Nationalisme heeft echter ook een emotionele functie. Het bevredigt in ieder geval het gevoel ergens bij te willen horen, als het niet meer doet. Hobsbawm schrijft:

So what is in doubt is not the strength of men's and women's strong longing for group identity of which nationalism is one expression, but (as the Islamic world shows) not the only one.

Misschien ligt de kracht van nationalisme juist wel in zijn flexibiliteit om allianties te sluiten met andere ideologieën,⁴⁷ hetgeen niet wil zeggen dat het een blijvend gegeven is.

Hoe die wereld zonder naties en nationalisme eruit zal zien, weet niemand, maar als nationalisme verdwijnt, schrijft Greenfeld; 'The world in which we live will be no more, and another world, as distinct from the one we know as was the society of orders that it replaced will replace it. This post-national world will be truly post-modern, for nationality is the constitutive principle of modernity.'⁴⁸ Voorlopig blijft nationalisme in deze wereld het grootste mysterie.

Noten:

1. L. Greenfeld, *Nationalism. Five roads to modernity* (Harvard 1992) 3.
2. Greenfeld, *Nationalism*, 4-5.
3. Helaas geeft Greenfeld niet aan wat zij onder 'modernity' verstaat.
4. Greenfeld, *Nationalism*, 6.
5. *Ibidem*, 7.
6. *Ibidem*, 14-16.
7. *Ibidem*, 488.
8. *Ibidem*, 13-14.
9. *Ibidem*, 12.
10. *Ibidem*, 3.
11. *Ibidem*, 30.
12. *Ibidem*, 31.
13. Greenfeld zei dit tijdens een bijeenkomst van de Masterclass van de vakgroep Geschiedenis op 7 januari 1994.
14. Greenfeld, *Nationalism*, 49-50.
15. *Ibidem*, 55.
16. *Ibidem*, 71.
17. *Ibidem*, 72.
18. *Ibidem*, 74-75.
19. *Ibidem*, 77.
20. *Ibidem*, 7.

21. *Ibidem*, 488.
22. *Ibidem*, 25.
23. Met de oriënt bedoelt Said Egypte, Syrië, Arabië, Perzië en India. Zie E.W. Said, *Orientalism. Western conceptions of the orient* (New York 1978) 17.
24. Greenfeld, *Nationalism*, 313.
25. *Ibidem*, 326.
26. *Ibidem*, 329.
27. *Ibidem*, 333.
28. *Ibidem*, 351.
29. *Ibidem*, 360.
30. *Ibidem*, 360.
31. Wat de relatie tussen marxisme en nationaal-socialisme betreft: deze wordt niet uitgewerkt. Wel beschrijft Greenfeld de nationalistische en antisemitische ideeën van Marx, maar dit zegt nog weinig over het marxisme in Duitsland.
32. Greenfeld, *Nationalism*, 395.
33. Het is niet de bedoeling van Greenfeld te beweren dat voor Engeland 'de ander' niet zou bestaan.
34. Abram de Swaan, 'Identificatie in uitdijende kring', *Amsterdams sociologisch tijdschrift* (20) 1994, 6-25, aldaar, 21.
35. E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1870. Programme, myth, and reality* (Cambridge 1990) 91.
36. Colley heeft het expliciet over Groot-Brittannië en niet over Engeland. Aangezien Greenfeld wanneer zij over Engeland of Groot-Brittannië in de achttiende eeuw schrijft, nog steeds van *England* spreekt lijkt het mij toegestaan deze twee begrippen door elkaar te gebruiken.
37. Colley, *Britons*, 9-10.
38. *Ibidem*, 5.
39. *Ibidem*, 17.
40. *Ibidem*, 8.
41. *Ibidem*, 22.
42. *Ibidem*, 369.
43. M. Ignatieff, 'Strange attachments', *The New Republic*, 29 maart 1993, 42.
44. Hobsbawm, *Nations and nationalism*, 3.
45. Hobsbawm sluit zijn boek *Nations and nationalism* met een citaat van Hegel over de uil van Minerva, het symbool van de wijsheid, die pas uitvliegt wanneer de schemering intreedt. Zie aldaar, 192.
46. *Ibidem*, 181.
47. A.D. Smith, *National identity* (Londen 1991) 15.
48. Greenfeld, *Nationalism*, 491.